

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БАГНЮК Г. І.,
аспірант кафедри правосуддя
та кримінально-правових дисциплін
(Національний університет
«Острозька академія»)

УДК 343.131

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті автор обґрунтував теоретичні позиції визначення поняття та значення засад кримінального провадження на основі дослідження основних їх ознак.

Ключові слова: засади, принципи, кримінальне провадження, ідеї, вихідні положення, правові норми, системність.

В статье автор обосновал теоретические позиции определения понятия и значения принципов криминального производства на основе исследования основных их признаков.

Ключевые слова: принципы, уголовное производство, идеи, исходные положения, правовые нормы, системность.

In the article an author grounded theoretical positions of determination of concept and value of principles of criminal realization on the basis of research of their basic signs.

Key words: principles, criminal realization, ideas, initial positions, legal norms, system.

Вступ. Незважаючи на всю важливість внеску вчених у долідження такої багатогранної проблеми, як засади кримінального провадження, не можна не звернути увагу на те, що у цій сфері результати дослідження й дотепер залишаються «відкритими». Зокрема, у теорії кримінального процесу досі немає єдиного загальноприйнятого визначення поняття засад кримінального провадження, їх сутності та механізму реалізації.

Проблема засад кримінального провадження є однією з головних у науці кримінального процесу. Будучи основними правовими положеннями, вони уособлюють у собі фундаментальну і стрижневу базу побудови та функціонування кримінально-процесуального законодавства, демократичну спрямованість його змісту. Засади кримінального провадження відображають сутність і зміст кримінального процесу, характеризують його історичний тип, визначають предмет і методи процесуального регулювання та характеризують рівень захисту прав і свобод людини в кримінальному провадженні.

Таким чином, **метою статті** є проведення наукового пошуку щодо визначення поняття засад кримінального провадження, їх сутності, значення в контексті нового Кримінально-процесуального кодексу України.

Вивченню даного питання присвятили свої наукові дослідження такі вчені: Ю.М. Грошевий, Т.Н. Добровольська, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, Т.М. Мірошниченко, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, В.В.Навроцька, В.В. Назаров, В.Т. Нор, П.І. Репешко, М.С. Строгович, І.В. Тирічев, В.М. Тертишник, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та інші.

Після прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України це питання висвітлювалось у наукових працях таких вчених, як О.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, О.П. Кучинська, В.Т. Нор, Д.П. Письменний, В.М. Тертишник та інших.

Постановка завдання. Дослідження нових підходів щодо розуміння та тлумачення поняття засад кримінального провадження, з'ясування їх сутності та призначення.

Результати дослідження. Наукове визначення правових понять, до числа яких, безсумнівно, належить і поняття засад кримінального провадження, необхідне як для визначення концептуальних основ кримінально-процесуальної діяльності, ступеню цивілізованості судочинства, його історичної форми, так і для правильного застосування норм чинного права.

Як справедливо зазначила Т.Н. Добровольська, «якщо ми хочемо взнати, який кримінальний процес держави, ми маємо встановити, якими є принципи, які визначають зміст цього процесу; якщо ми хочемо взнати, яка політична і правова сутність діяльності органів слідства, прокуратури і суду тієї чи іншої держави, ми повинні вивчити цю діяльність із точки зору реалізації в ній основних положень кримінального судочинства цієї держави; якщо ми хочемо взнати, в якому напрямку буде розвиватися кримінальний процес і окремі норми діючого процесуального законодавства, ми повинні вивчити і науково обґрунтувати шляхи і перспективи розвитку, перш за все, основних, принципових положень» [1, с. 5].

Ось чому дослідження поняття, системи та змісту засад кримінального провадження не може розглядатися як абстрактно-теоретичне, далеке від повсякденної діяльності органів слідства, прокуратури і суду. В свою чергу не може йтися про вищу справедливість суду без впровадження у його діяльність тих положень, що забезпечують професіоналізм, абсолютну неупередженість та об'єктивність.

«Принцип» – термін латинського походження і дослівно означає «основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки» [2, с. 515]. Засади кримінального провадження слушно ототожнюються із такими поняттями як «принципи», оскільки їх лексичне значення дуже близьке. Так, під «засадими» розуміють вихідне, головне положення, принцип, основу світогляду, правило поведінки [3, с. 325].

Конституція України в ст. 129 вживає термін «основні засади» судочинства, визначаючи, що основними засадами є: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів, у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченого права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; обов'язковість рішень суду. Слід відмітити, що на фоні збереження традицій вітчизняного кримінального процесу з урахуванням вимог сьогодення, засади кримінального провадження отримали подальший розвиток, зокрема, глава 2 нового Кримінального процесуального кодексу України присвячена саме регламентації зазначених засад. У ній дається загальний перелік засад та розкривається зміст кожної з них.

У новому КПК України засади кримінального провадження вперше закріплені в окремій главі. Такий підхід законодавця має виключно важливе значення, оскільки загальні засади кримінального провадження – це визначальні, фундаментальні, імперативні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального процесу, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та службових осіб, які ведуть кримінальне провадження. Вони є керівними положеннями для закріплення завдань кримінального провадження, побудови його стадій, окремих проваджень. Отже, положення даної глави також вимагають ґрунтовного дослідження з метою належного застосування на практиці. Однак КПК України не визначив чітко саме поняття «засади кримінального провадження».

Слід зазначити, що в юридичній літературі сформульовано різні дефініції поняття принципів кримінального провадження. Як слушно зазначає О.П. Кучинська, його визначення залежить від контексту застосування та позиції того чи іншого автора [4, с. 37–38].

Так на думку Л.М. Лобойка, принципи (засади) кримінального провадження – це закріплені в правових нормах вихідні положення, що

виражають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають суть діяльності сторін обвинувачення і захисту та суду щодо досудового розслідування і судового провадження [5, с. 43].

В.М. Тертишник під принципами кримінального процесу розуміє найзагальніші положення, правила поведінки, головні ідеї, начала, що визначають сутність і зміст діяльності суб'єктів процесу, процесуальну форму здійснення правосуддя, створюють систему гарантій установлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості

правосуддя, та які отримали закріплення в законі, звернені своїми правовими вимогами до всіх учасників процесу, мають загальнообов'язковий характер, забезпечуються заходами державного примусу і мають правовий механізм реалізації [6, с. 83].

В.Я. Тацій відзначає, що закріплення принципів (засад) в окремій главі КПК має виключно важливе значення, оскільки вони відображають сутність, зміст, структуру та форму кримінального провадження, характеризують його історичний тип, національні традиції, є керівними положеннями для закріплення його завдань, побудови стадій, окремих проваджень та інститутів, визначають предмет і метод процесуального врегулювання, рівень розвитку наукової думки та національної культури, панівну ідеологію та інші об'єктивні фактори. Тому він визначає загальні засади кримінального провадження як закріплені в нормах права визначальні, фундаментальні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального провадження, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес [7, с. 62].

В.Т. Нор під засадами кримінального провадження розуміє закріплені в Конституції України, загальновизначальні міжнародних актах та у кримінальному процесуальному законодавстві фундаментальні (базові) керівні для учасників провадження положення, що виражають і визначають найістотніші властивості провадження, вимоги до правил і способу діяльності, насамперед, органів і службових осіб, які ведуть кримінальне провадження та є гарантіями забезпечення дотримання прав, свобод, законних інтересів тих учасників провадження, які залучаються до нього, а в підсумку – виконання завдань кримінального провадження [8, с. 39].

В.В. Навроцька під принципами (засадами) розуміє безпосередньо закріплені в законі основоположні ідеї, найзагальніші положення, що відзначаються стабільністю і системністю та визначають суть, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків [9, с. 23].

Загальновизнано, що для того, щоб окреме правове положення могло вважатися принципом кримінального провадження, воно має відповідати низці пропонованих до принципів кримінального процесу вимог. Розглядаючи проблему критеріїв, О.П. Кучинська зазначає, що до них необхідно відносити такі вимоги, як соціальна обумовленість, нормативність, регулятивність, основоположність, системність, універсальність, непорушність [4, с. 52–56].

У вітчизняній кримінальній процесуальній літературі найбільш повно такі критерії розкриті М.М. Михеєнком. Зокрема, М.М. Михеєнко в основу визначення принципів поклав таку сукупність властивостей: 1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, що мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову загалом, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в певній державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах; 3) вони повинні бути закріплені в нормах права; 4) принципи повинні повністю діяти в усіх або кількох стадіях процесу й обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі й обов'язково тягне за собою його скасування [10, с. 35].

Виходячи з даних критеріїв, М.М. Михеєнко визначає принципи кримінального процесу як закріплені в законі й панівні в державі політичні та правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальному провадженні, що визначають спрямованість і побудову кримінального процесу загалом, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі [11, с. 168].

Такий підхід до визначення критеріїв принципів кримінального провадження є загальноприйнятним і використовується в дослідженнях із розробки загальних проблем принципів кримінального провадження та дослідженні окремих принципів кримінального провадження.

Слід відзначити, що деякі з вищенаведених критеріїв не одержали однозначного тлумачення в літературі. Певні складнощі у визначенні принципів кримінального процесу як керівних правових норм виникають у зв'язку з відсутністю єдиного бачення необхідності їхнього нормативного вираження. Наприклад, М.С. Строгович розглядає принципи як основні, загальні, керівні ідеї незалежно від їхнього законодавчого закріплення в тій чи іншій формі [12, 72].

Т.Н. Добровольська, М.М. Михеєнко, Л.М. Лобойко визнають, що принципами можуть бути визнані лише ті положення та керівні ідеї, які закріплені в конкретних правових нормах [1, с. 9; 10, с. 35; 13, с. 12]. Як зазначав І.В. Тирічев: «...нормативність – найважливіша властивість принципів, що невід’ємна від природи кримінального процесу як особливого роду процесуальної діяльності...» [14, с. 6].

Розглянемо визначену проблему з точки зору динаміки розвитку державно-владних інститутів. Вочевидь стає зрозумілим, що принципи породжуються політикою держави в галузі правосуддя. Спочатку вони формуються у вигляді ідей, поступово під час правотворчості закріплюються у вигляді норм чинного законодавства. То ж принципи проходять певні етапи розвитку: виникнення ідей про правосуддя, підготовча робота та відображення ідей у нормах права [15, с. 385].

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що засадами кримінального процесу, як галузі права, є тільки ті фундаментальні ідеї та положення, які закріплені в законі.

Наступною властивістю принципів, щодо якої також існують дискусії, є твердження про те, що будь-яке порушення принципу тягне скасування рішення у судовому провадженні [16, с. 29; 17, с. 6; 18, с. 16–17].

При цьому юридичні наслідки порушення засад процесу можуть полягати не лише у цьому. Вони залежать від того, якими саме були ці порушення: істотними чи не істотними. Однак визнання процесуального порушення не істотним не означає, що воно має залишитися без наслідків. Але форми реагування на не істотні порушення повинні бути іншими, ніж на істотні. Це визнання недопустимими зібраних доказів, скасування прийнятих процесуальних рішень і вчинених актів; винесення попереджень; накладення штрафів, дисциплінарних стягнень; видалення порушника порядку із залу судового засідання тощо. Якщо вирок є виправдувальним, то навіть й істотні порушення принципів процесу не завжди тягнуть його скасування [19, с. 306].

Існують розбіжності й у твердженні про те, що ознакою засади є поширення її на весь процес. Одні науковці вважають, що принципами можуть бути тільки такі відправні положення, які проявляються в усіх стадіях, інші вбачають дію деяких із них лише в окремих стадіях [13, с. 17; 20, с. 44].

Слід сказати, що не всі засади кримінального провадження виявляються в усіх стадіях однаковою мірою. Так, законність, забезпечення доведеності вини, забезпечення обвинуваченому права на захист повинні діяти в кожній стадії кримінального процесу з його початку і до кінця. У той же час рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін і свобода в наданні ними своїх доказів, й у доведенні перед судом їх переконливості, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, обов’язковість рішень суду в стадіях досудових розглядів виявляються значно меншою мірою, ніж при судовому розгляді. Що стосується підтримки державного обвинувачення в суді прокурором, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, то ці засади кримінального провадження властиві лише судовому розглядові справи.

Межі здійснення певного принципу визначаються загальними завданнями кримінального судочинства і безпосереднім завданням конкретної стадії. Тому видається слушною думка, згідно з якою принципи можуть виявлятися як в усіх, так і в декількох стадіях процесу, але обов’язково – в стадії судового розгляду [8, с. 39; 16, с. 29; 21, с. 155].

В юридичній літературі також зазначено, що ознакою принципів є їх системність [7, с. 62; 8, с. 39; 9, с. 306; 14, с. 9].

Усі засади кримінального провадження в рамках цілісної системи нерозривно пов’язані як з усією системою, так і з рештою засад, постійно взаємодіють між собою. Порушення будь-якої з них призводить, як правило, до порушення інших засад і тим самим до порушення законності при провадженні в цілому. У літературі підкреслюється, що оскільки всі засади тісно пов’язані між собою, постійно взаємодіють, то це не просто сукупність засад, а система засад кримінального процесу. Кожна із засад постійно взаємодіючи з іншими засадами зберігає свою власну цінність для побудови і перебігу процесу, свій юридичний зміст [22, с. 103–104].

З огляду на це видається обґрунтованою позиція науковців, які пишуть про те, що визнання взаємозв’язку засад не означає зведення змісту однієї засади до змісту іншої [1, с. 30–34; 20, с. 46]. Аналізуючи системні властивості засад, І.Л. Петрухін зауважував, що всі

принципи повинні відповідати вимогам взаємозв'язку, якісної визначеності, несхожості один на одного [23, с. 80]. Це міркування загалом підтверджує попереднє, і, безумовно, заслуговує на увагу. Однак варто зазначити, що до поняття «якісна визначеність принципу» має входити і його специфічність, несхожість на інші елементи. Найбільш переконливою в цьому плані слід вважати думку Т.Н. Добровольської, яка говорить про об'єднання об'єктів у систему при дотриманні таких умов: пов'язаність спільністю цілей, відсутність внутрішніх суперечностей як у середині окремих елементів, так і між ними. При цьому, на думку автора, зміст якогось одного елемента не може зводитися до змісту іншого чи поглинатися ним [1, с. 33].

Не можна недооцінювати значення засад кримінального провадження. Оскільки значення загальних засад кримінального провадження як норм вищого ступеня нормативності полягає у тому, що вони: 1) слугують гарантією правосуддя; 2) є гарантією дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) є підґрунтям для тлумачення норм кримінального процесуального права та подолання прогалин у правовому регулюванні кримінальних процесуальних правовідносин (ч. 6 ст. 9 КПК); 4) є гарантією постановлення законних і обґрунтованих рішень; 5) синхронізують усю систему норм кримінального процесуального права та забезпечують узгодженість кримінальних процесуальних інститутів та єдність процесуальної форми; 6) служать основою й вихідними положеннями для вдосконалення окремих кримінальних процесуальних інститутів і норм права, розвитку процесуальної форми, подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства [7, с. 62].

Висновки. Отже, під засадами кримінального провадження розуміють закріплені в законі політичні і правові ідеї, які відображають демократичну природу кримінального провадження, предмет і метод кримінального процесуального регулювання, визначають сутність і структуру його проваджень, стадій та інститутів, що забезпечують охорону прав, свобод та законних інтересів особи, порушення яких обов'язково тягне за собою настання відповідних юридичних наслідків.

Список використаних джерел:

1. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юридическая литература, 1971. – 200 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. чл.-кор. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 17-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1985. – 795 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТ Перун, 2004. – 1440 с.
4. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : [моногр.] / О.П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 228 с.
5. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : [підруч.] / Л.М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – 432 с.
6. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / В.М. Тертишник. – [4-те вид., переробл. і доповн.]. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.
7. Грошевий Ю.М. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; [за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило]. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук-практ. коментар / [за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренко, В.Т. Нора, М.С. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
9. Навроцька В.В. Засади диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : [моногр.] / В.В. Навроцька. – Л. : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 440 с.
10. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України : [підруч.] / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко – 2-е вид., переробл. і доповн. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
11. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О.І. Галаган, Д.П. Письменний // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 167–172.
12. Строгович М.С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности / М.С. Строгович. – М. : Юриздат, 1939. – 148 с.
13. Лобойко Л.М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України : Монограф. – Д. : Юрид. акад. Міністерства внутрішніх справ; Ліра лтд, 2004. – 216 с.

14. Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса : [учеб. пособ.] / И.В. Тыричев. – М., 1983. – 80 с.
15. Кучинська О.П. Поняття принципів кримінального процесу та їх основні ознаки / О.П. Кучинська // Вісник Львів. ун-ту. [Серія юрид.]. – 2011. – Вип. 53. – С. 383–388.
16. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.Н. Кримінальний процес України. – К.: Либідь, 1992. – 431 с.
17. Маляренко В.Т. Реалізація основних конституційних засад судочинства в кримінально-процесуальному законодавстві України : Автореферат дисертації кандидата юридичних наук: 12.00.09. – Харків, 1999. – 19 с.
18. Репешко П.И. Принципы уголовного процесса в стадии судебного разбирательства уголовного дела в суде первой инстанции Украины. – Николаев: Атолл, 2001.
19. Навроцька В.В. Поняття принципу (засади) кримінального процесу. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2009. Випуск 48. – С. 304–311.
20. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України. Навчальний посібник – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 576 с.
21. Телятников В.И. Убеждение судьи. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 331 с.
22. Михеєнко М.М. Конституційні принципи кримінального процесу // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С. 100–112.
23. Петрухин И.Л. Система конституционных принципов советского правосудия // Советское государство и право. – 1981. – № 5. – С. 77–85.

ГОШОВСЬКА Ю. В.,
прокурор, юрист II класу
(Прокуратура
Подільського району міста Києва)

УДК 343.9

ФОРМИ ЗАКІНЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглянуто форми закінчення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Визначено роль прокурора у кримінальних провадженнях вказаної категорії. Окремо увагу приділено висвітленню кожної з форм закінчення досудового розслідування. Розглянуто особливості їх правового регулювання з урахуванням чинного законодавства, з'ясовано причини наявності у ньому прогалин.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітні, досудове розслідування, примусові заходи виховного характеру, кримінальне правопорушення, клопотання.

В статье рассмотрены формы окончания уголовного производства в отношении несовершеннолетних. Определена роль прокурора в уголовном производстве указанной категории. Отдельно внимание уделено каждой из форм окончания предварительного расследования. Описаны особенности их правового регулирования с учетом норм действующего законодательства, выяснены причины имеющихся в нем пробелов.

Ключевые слова: уголовное производство, несовершеннолетние, досудебное расследование, принудительные меры воспитательного характера, уголовное преступление, ходатайство.

